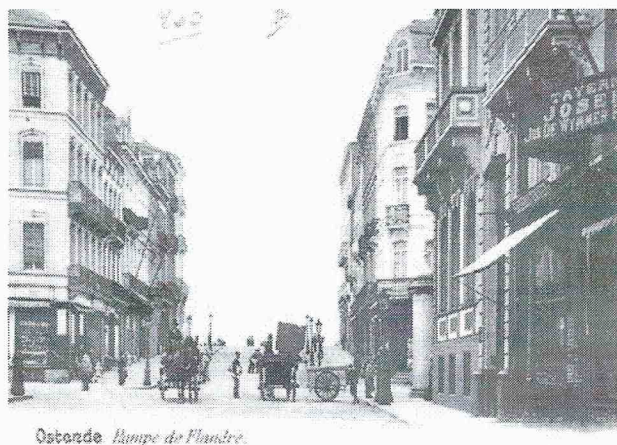

OPEN MONUMENTENDAG 2006 IN HET ENSORHUIS

Voor Open Monumentendag 2006 maakten we voor het Ensorhuis de oefening het thema "Import/Export" toe te passen op het inhoudelijke van het museum en op het werk van James Ensor. Dit brengt ons tot diverse invalshoeken in deze Ensoriaanse microwereld waarin we u welkom heten...

1. Het Ensorhuis: oorspronkelijk een souvenirwinkel

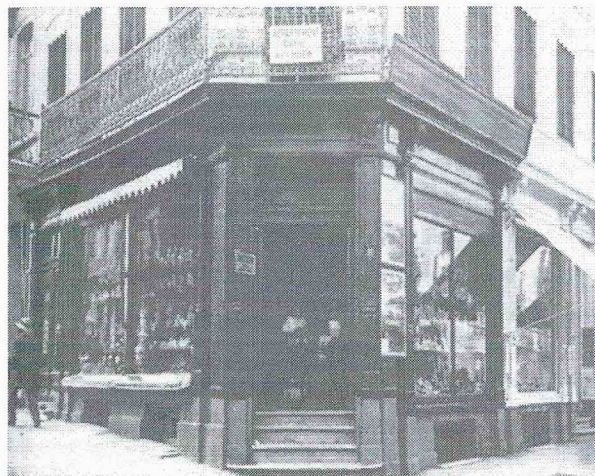
Initieel was dit pand – waar James Ensor woonde van 1917 tot 1949 – een souvenirwinkel met woonst. Het werd uitgebaat door Ensors oom langs moederszijde Leopold Haegheman en zijn vrouw Isabelle-Pauline Dewinter. Na hun overlijden (resp. in 1905 en 1901) erfden de broer en zussen de eigendommen van Leopold, dus ook het pand. Ze traden al snel uit onverdeelde en blijkbaar kwam het pand James Ensors moeder toe. Na haar dood in 1915 werd James dan de eigenaar. Maar uit een passage in een brief weten we dat hij dit huis reeds in 1906 voor zich persoonlijk gebruikte.

James Ensor ging er effectief wonen – en er zich dus ook domiciliëren – tijdens de Eerste Wereldoorlog. De geest van de souvenirwinkel bleef hij bewaren, tot aan W.O. II althans toen het huis schade opliep en de vitrine uiteindelijk dichtgetimmerd werd. Toeristen waren er toch niet meer... en ruitenglas was schaars en duur.

De souvenirzaak Haegheman-Dewinter (afb.; prentkaart verz. *Stedelijke Musea Oostende*) was slechts één van de vele souvenirwinkels of "bazaars" op de as spoorwegstation-Zeedijk.

Wat verder zeewaarts in dezelfde straat, op de hoek met de Van Iseghemlaan, bevond zich de souvenirzaak van Ensors ouders (afb.; anonieme foto verz. *Stedelijke Musea Oostende*), en aan de overzijde van de Vlaanderenstraat, op het hellend gedeelte, was de souvenirzaak Ed. Haegheman-Wagner. In het nummer 24 was "Au Magasin Américain" van Marie Haegheman. Al deze zaken waren – zoals ook uit de familienamen blijkt – eigendom van familieleden van Ensor langs moederszijde.

Ook in Blankenberge was er een filiaal, gerund door Arthur Haegheman.

Naar het centrum toe, waar nu het fastfoodrestaurant "Pizza Hut" is, was de onbetwiste "moeder van alle Oostendse souvenirwinkels" : de bazaar "A l'industrie ostendaise" van Le Bon (afb.), een ware grot van Ali-Baba voor de souvenirliedhebber.

Er waren ook de "papeteries" van Jean Godtfurneau³¹, A. Swertvagher en Joseph Daniels – allebei in de Kapellestraat – die ook souvenirartikelen verkochten en tot slot de zaak van Joseph Cerf.

Al deze souvenirwinkels passen eigenlijk merkwaardig goed binnen het thema "import/export". Immers, veel van de verkoopsartikelen werden werkelijk geïmporteerd. En de buitenlandse toeristen die ze kochten... ..exporteerden ze weer.

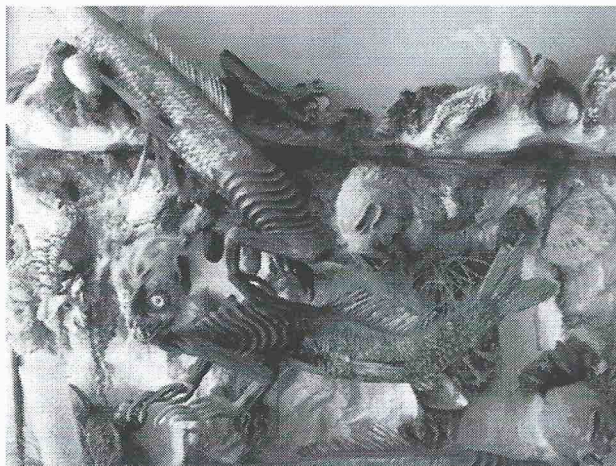
Koplopers bij de import waren zeker de exotische schelpen, de zeesterren en gedroogde vissen, de zeevieren, koralen, schildpadschilden en zaagvstanden. Een wat duister handeltje waarover we maar weinig weten, maar met vele aanvoerkanalen die startten in verre landen bij lokale duikers en vissers en die érgens toch moesten samenkomen bij enkele groothandelaars. Ook de geschriften van James Ensor – nochtans een bevoorrecht getuige in deze materie – leren ons niets méér. Alleen hoe vervelend hij het vond ingeschakeld te worden in het familiale souvenirbedrijf, in volle zomer wanneer het licht om te schilderen het meest optimaal was.

Deze exotica waren in Ensors tijd al veel goedkoper dan pakweg twee eeuwen vroeger, maar toch altijd nog een stuk duurder dan nu; nu dat er meer gesofistikeerde middelen ter beschikking zijn om ze te traceren, op te vissen en te transporteren.

De vitrine en de toonkasten waren volgestouwd met sierlijke nautilussen, lambissen (spin- of scorpioenschelpen), strombussen – met in het bijzonder de strombus gigas of koninginneschelp, cypraea, cassis, tonna's, busycons, harpa's en de doornige spondylussen. Heel opvallend waren de haliotis met hun typische rij spoelgaatjes en hun paarlemoer-iriserende binnenkant. Ensor zelf beweerde dat het de kleurige glans van een haliotis was die hem de idee gaf voor het schilderij "Christus bedaart de storm". Als we beide vergelijken kan het nog kloppen ook, en dat terwijl men vroeger altijd schilderijen van Turner als prototype aanwees.

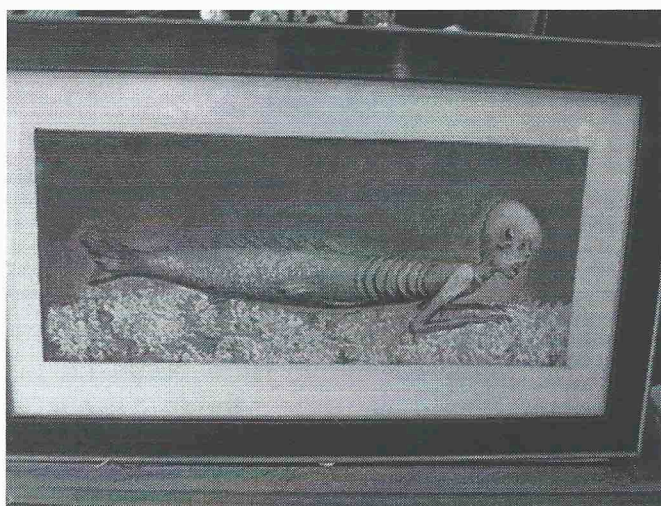
³¹ Ook Godtfurneau bracht prentkaarten uit (evenwel in de collectie van ND)

Heel speciaal, ook uit het Verre Oosten afkomstig waren de gefakete zeemonsters : een lugubere combinatie van gedroogde vissenstaarten, apenkopjes, glazen ogen, enzovoorts.

In het Ensorhuis staat er nog zo'n diorama met zeemonsters in de etalage (afb.)³².

Ten tijde van oom Leopold hing een tekening van zo'n zeemonster in de etalage (afb.; nog steeds bewaard in het Ensorhuis).

"Bords de mer"³³ waren het tweede belangrijke verkoopsartikel in de Oostendse bazaars. Dit waren kleine tot middelgrote beeldjes en beeldengroepen met vissersfiguren, in de toenmalige publiciteit ook omschreven als "Terre cuite artistique type pêcheur" (afb.: *statuetten van dit type in het Ensorhuis*). Maar bijvoorbeeld ook tabakspotten gemodelleerd als een typische kop van een zeeman behoorden tot dit type producten. Ze waren zeer populair.

³² Het Volkenkundig Museum in Leiden bezit schitterende exemplaren van dergelijke zeemonsters.

³³ N. HOSTYN, Schattige maritieme souvenirs uit de belle-epoque, in : De Plate, 94/89-91.

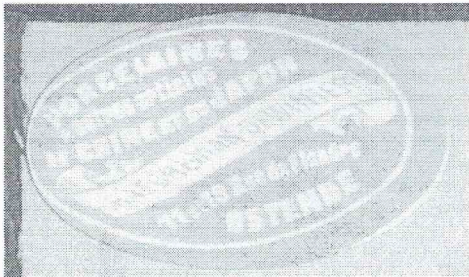
M. BYN, Maritieme souvenirs in kunstkeramiek, genaamd "bords de mer", in : De Plte, 94.166-170. Souvenir des bords de mer, Gallimard, 1999.

Die "bords de mer" waren een welhaast exclusief Frans product aangeleverd door firma's zoals Fontaine Dormieux uit Parijs, Moinet Mabilat, Ceramique d'Art I.A. en Hanne uit Isle l'Adam. Namen van beeldhouwers die in het creatieproces van dergelijke beeldjes betrokken waren, zijn Jean-Marie Guluche, Alphonse Hanne, Cicarelli en Vernay.

Uiteraard boden deze handelszaken ook een uitgebreid gamma strandspeelgoed aan en verder souvenir-fotokaarten³⁴, en naar het einde van de 19de eeuw toe, prentkaarten³⁵, toen een nieuw fenomeen dat in korte tijd een echte rage werd.

Vele gekende buitenlandse uitgeverijen hadden Oostende opgenomen in hun prentkaartengamma : Leopold Verger & C°, Condom, Desaix, Neurdein (ofte ND), allen uit Parijs; Bergeret uit Nancy, Hoffman en Römmler & Jonas uit Dresden, Stengel & C° uit Berlijn en Dresden, Trenkler uit Leipzig, G. Blümlein uit Frankfurt a/M, Hochheimer uit Mainz, Photoglob uit Zürich, Salmon uit Sevenoaks, Knight Brothers uit Engeland... Dergelijke kaarten waren, naast die van de vele Belgische uitgeverijen, te koop in deze "bazaars". Lebon had zelf een enorm aanbod van zélf uitgegeven kaarten. Het Brusselse huis VG had een eigen bijhuis op de hoek Vlaanderenstraat/Wapenplein. Honderdduizenden kaarten vonden hun weg naar de vier windstreken.

Verder waren er tal van prullaria zoals beschilderde of met voorstellingen beplakte schelpen, inktstellen en andere hebbedingetjes verwerkt in montages met schelpen, paarlemoer en koralen, borden en vazen in oosters porselein, enz.

Op een klevertje (*afb.*) in een zeldzaam klein album met zeefaunaspecimen, "Album de plantes marines", staat trouwens "Porcelaines & autres articles de Chine et du Japon. Haegheman-Dewinter. 11 et 19 rue de Flandre Ostende".

Het waren handelsreizigers die de producten kwamen aanbieden. Eén zo'n handelsreiziger in chinoiserieën was Alfred-John Taen Hee Tseu (*afb.*), geboren in Saint-Peters-Walworth in 1861 uit Chinese ouders.

Hij woonde in Berlijn, later in Dresden. Waarom specifiek deze man vernoemd? Er ontstond een liefdesrelatie tussen hem en James Ensors zuster Mariëtte – die hij wellicht als handelsreiziger in de souvenirzaak had leren kennen. Er kwam een huwelijk van in 1892, maar ze gingen al uit elkaar na zes maanden.

³⁴ Ze waren meestal op een hard kartonnen support gekleefd en waren niet bedoeld om via de post te versturen.

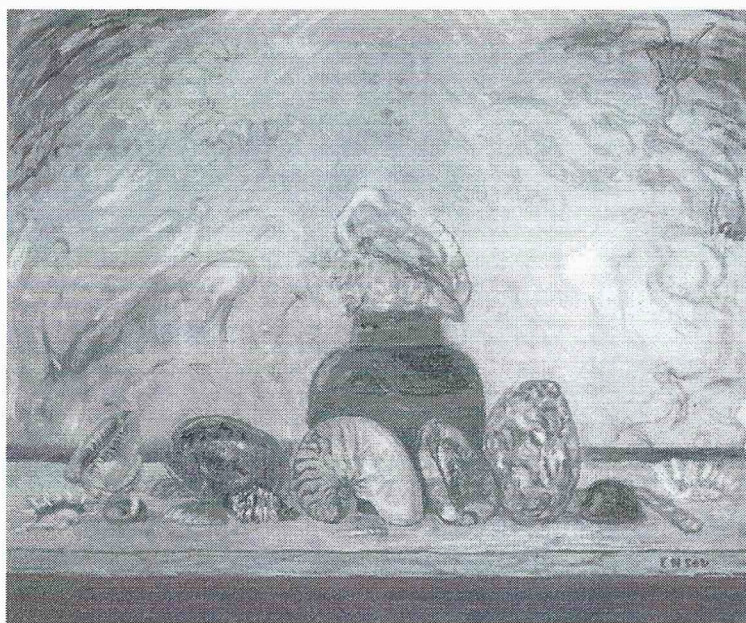
³⁵ O. VILAIN, Uitgevers van Oostendse prentkaarten in : Ostendiana III, p. 96 ev.

Ook grootwarenhuizen zoals de Grandes Galeries Belges op het Wapenplein hadden een assortiment souvenir- en strandartikelen in hun aanbieding.

2. Exotica en curiosa in stillevens

In vele stillevenschilderijen verwerkte Ensor de objecten die zijn dagelijkse leefomgeving stoffeerden. En dat waren inderdaad heel vaak de souvenirartikelen en exotische schelpen uit het huis.

We vinden ze terug in onder meer de schilderijen 400, 458, 569, 582, 606, 609, 683, 684 uit de beredeneerde oevrecatalogus van Xavier Tricot³⁶. Het kleurenspeel is steeds subtiel, de vorm goed getroffen. In "Stilleven met rog" (T. 337; hangt als reproductie in het "blauwe salon") heeft de afgebeelde cassisschelp een duidelijke seksuele connotatie.

Stilleven met schelpen uit 1938 : Cassisschelpen, nautilussen, lambissen, haliotissen en een gedekselde pot in oosters porselein.

Vazen, kommen, gedekselde potten, figuurtjes, enz. in oosters porselein, maar ook westers ceramiek sieren tal van stillevens zoals "Chinoiserieën" (T. 404), "De pauwenveer" (T. 459), "Sinaasappelen, roos en chinoiserieën" (T. 571), "Bloemen, fruit en maskers" (T. 597), "Dahlias" (T. 602), en verder bv. de nummers 468, 469. Vaak zien we ook oosterse waaiers in de stillevens. Twee reproducties van schilderijen in de achterkamer op de verdieping tonen dergelijke exotica : in "Herfstbloemen" zien we een oosterse vaas met een roofdier op. De vaas die als model diende, staat op de tafel in de kamer. Boven "Herfstbloemen" hangt "Chinoiseries" met Oosterse maskers en waaiers in verwerkt.

"Bords de mer" komen zelden voor in de stillevens. We zien er enkele in "Folklore de nos mères" (T. 709) waarin ook een oud maritiem églomiséschilderij is verwerkt. Het échte achterglasschilderij bevindt zich nog steeds in het Ensorhuis en is geëxposeerd in de vitrinekast in de achterkamer van de winkel. Oostende was trouwens de bakermat

³⁶ X. TRICOT, James Ensor. Catalogue raisonné of the paintings, 2 dln., Antwerpen (Pandora), 1992.

van de Belgische maritieme églomiséschildering met de uit Bohemen afkomstige Wenzel Wieden (1769-1814).³⁷

3. "Japonaiserie" en andere exotismen in Ensors oeuvre

Oostende was (en is) een havenstad – zowel handelshaven als passagiershaven : de Oostendse Compagnie in de vroege 18de eeuw met handelscontacten met het verre oosten; Oostende Vrijhaven in de jaren 1780; een traditie van enkele eeuwen van passagierstransporten naar Engeland, overvaarten vanaf 1843 echter op reguliere wijze verzorgd door de staatspakketboten. Zo kwamen er al eeuwen lang veel nationaliteiten aan in Oostende en met hen tal van exotische waren. In 1876 dan was Oostende reeds twee decennia een cosmopolitische badstad.

Dat er al heel vroeg Japanse prenten in Oostende aanwezig zouden geweest zijn, is dus niet onmogelijk. Of hadden de vroege handelsreizigers in souvenirartikelen er in hun aanbod?

Misschien had één van Ensors Oostendse leermeesters – Michel Van Cuyck en Edouard Dubar – al Japanse prenten in huis en legde één van hen zo'n prent aan Ensor voor als model? Of schilderde Ensor er één na op eigen houtje, wat aannemelijker is gezien de grote picturale vrijheid die hij hanteert? In alle geval is één schilderij van Ensor, "Japonaiserie" (afb.)³⁸, een vroege interpretatie van een Japanse prent. Op een ander schilderij bekijkt een skelet Oosterse prenten. We mogen aannemen dat de jonge Ensor wellicht wel enkele exemplaren in huis had. Op latere leeftijd was dit zo, zoals een foto (afb.: *Ensor bij een Japanse prent in zijn salon-atelier*, foto Creten) bewijst.

³⁷ N. HOSTYN, Wenzel Wieden, in : Nationaal Biografisch Woordenboek, 11, Brussel, 1985.

³⁸ CR TRICOT N° 28, London, privéverz.; afb in James Ensor (tentoonstellingscat.), Tokyo, 2005, p. 69.

Artefacten uit China, Korea, Japan... Ensor maakte net als de meeste Europeanen niet vaak het onderscheid. Alles ging onder de noemer "Chinoiserie".

Prenten van Hokusai, Hiroshige en andere Japanse artiesten werden erg modieus in Europa tijdens de tweede helft van de 19de eeuw. Een reeks tekeningen zijn overduidelijk gekopieerd naar prenten van Hokusai. In de Ensortentoonstelling in Tokio in 2005 werden de tekeningen geconfronteerd met de originele Japanse inspiratiebronnen (afb.: tekening van Ensor (rechts) naar een Japanse prent met het prototype (links))

>In de vitrine tonen we kleurkopieën van de bladzijden uit de catalogus waarin de vergelijkingen worden gemaakt.

4. Ensortentoonstellingen in het buitenland: bruiklenen als "tijdelijke export"

Er gaat geen jaar voorbij of er is wel ergens ter wereld een Ensortentoonstelling. De laatste waren die in het Fries Museum in Leeuwarden (zomer 2006), de Schirn Galerie in Frankfurt (winter 2005-2006), die in 2005 in vijf Japanse musea na elkaar liep, die in Sevilla in het voorjaar 2005 en die in Salamanca in de winter 2004-2005.

De volledige lijst buitenlandse exposities – die al start met de expositie bij "La Plume" in Parijs in 1898 – is ronduit indrukwekkend.

Uiteraard leent het Museum voor Schone Kunsten Oostende steeds schilderijen, tekeningen, etsen, litho's, brieven en ander historisch materiaal uit voor dergelijke manifestaties.

>In de vitrine tonen we uit het bruikleendossier van de Japan-tentoonstelling in 2005 een aantal documenten die de wording van de tentoonstelling op administratief en praktisch vlak begeleidden en ondersteunden.

Norbert Hostyn
Conservator Stedelijke Musea Oostende

Tegelijk loopt in de documentatieruimte op de eerste verdieping de tijdelijke tentoonstelling "De Ensorstoet van Palmzondag 2005".

Loop ook eens langs het handelspand Groentemarkt 1 : ook hier vindt u nog de sfeer van een oude souvenirwinkel vol exotische curiosa.